

ՊԵՐՃ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի ասպիրանտ

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՀՈՂԻ ՆԿԱՏՄԱՍԲ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մարդկային հասարակության համար հողը հանդիսանում է բնական այն կարևորագույն արժեքներից մեկը, որը ծառայում է առաջին հերթին որպես արտադրության հիմնական միջոց, այնուհետև որպես օպերացիոն բազիս՝ ցանկացած տեսակի գործունեության համար, և որպես բնական լանդշաֆտ: Հողի մշված առանձնահատկությունների շնորհիվ է, որ այն մշտապես առանցքային մշակակություն է ունեցել հասարակական ֆորմացիաների ձևավորման և զարգացման գործընթացում, և հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքի ձևը մշտապես պայմանավորել է հասարակական հարաբերությունների զարգացման հիմնական ուղղությունները:

Հաշվի առնելով հասարակական հարաբերությունների վրա ազդելու հողային հարաբերությունների հսկայական ներուժը՝ տարբեր ժամանակաշրջաններում տարբեր կերպ են կարգավորվել հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքի հետ կապված հարաբերությունները: Մի դեպքում հնարավորին չափ սահմանափակվել է այդ իրավունքը՝ հանելով հողը քաղաքացիական շրջանառությունից, մեկ այլ դեպքում դարձել է քաղաքացիական շրջանառության լիարժեք օբյեկտ՝ առանց հաշվի առնելու դրա առանձնահատկությունները:

Այս տեսակետից կարևորվում է համեմատականի անցկացումը ներկա և խորհրդային ժամանակաշրջանում ձևավորված հողային հարաբերությունների միջև՝ վեր հանելով օրենսդրության զարգացման ուղղությունները, և այդ հարաբերությունների բնույթին տրված տեսական գնահատականները:

Խորհրդային իրողությունն այն էր, որ հողը հայտարարված էր պետության բացառիկ սեփականություն, և հանված էր քաղաքացիական շրջա-

նառությունից: Այս պայմաններում սեփականության իրավունքի և դրա տարրերի սահմանումը բարդանում է՝ ստեղծված հարաբերությունների առանձնահատուկ և ձևավորված պատկերացումներին ոչ համահունչ լինելու հանգամանքով:

Խորհրդային Միությունում հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքի առանձնահատկությունները քննարկելիս առաջին հերթին անհրաժեշտ է անդրադարձ կատարել խորհրդային իշխանության կողմից ընդունված առաջին դեկրետներից մեկին՝ 1917 թվականի հոկտեմբերի 26-ին աշխատավորների և զինվորականների խորհուրդների համառուսաստանյան երկրող համագումարի կողմից գիշերվա ժամը 2-ին ընդունված «Հողի մասին» դեկրետին¹ (այսուհետ՝ նաև Դեկրետ), որի ընդունումով Ռուսաստանում սկիզբ դրվեց ագրարային հեղափոխությանը՝ հող նախապատրաստելով հողագործության և տնտեսվարման սոցիալիստական ձևերին անցում կատարելու համար:

Դեկրետի 1-ին հոդվածով հռչակվում է. «Հողի նկատմամբ կալվածատիրական սեփականությունը վերացվում է անհապաղ՝ առանց որևէ փոխհատուցման»:

Այս դրույթը բոլշևիկների առաջ քաշած կարգախոսներից մեկն էր, և ստեղծված պայմաններում հողի նկատմամբ կալվածատիրական սեփականության վերացումը ուներ քաղաքական մեծ նշանակություն:

Հողի նկատմամբ մասնավոր սեփականության վերացման վերաբերյալ ավելի ծավալուն ձևակերպում է պարունակում Դեկրետի անբաժանելի մասը կազմող գյուղացիական հրահանգը (крестьянский наказ), որի 1-ին և 2-րդ կետերի համաձայն.

«1. Հողի նկատմամբ մասնավոր սեփակա-

նությունը վերացվում է ընդմիջտ. հողը չի կարող նվիրվել, գնվել, վարձակալության տրվել կամ գրավադրվել, այլ կերպ օտարվել: Ամբողջ հողը՝ պետական, թագավորապատկան, վանքապատկան, վարձակալված, մայրատային, մասնավոր-սեփականատիրական, հանրային, գյուղացիական և այլն, անհատույց օտարվում է, վերածվում է համազգային ունեցվածքի և անցնում է դրա վրա աշխատողների օգտագործմանը»,

«2. Ամբողջ ընդերքը՝ հանքաքարերը, նավթը, քարածուխը, աղը և այլն, ինչպես նաև համապետական նշանակություն ունեցող անտառները և ջրերը անցնում են պետության բացառիկ օգտագործմանը: Բոլոր փոքր գետերը, լճերը, անտառները և այլն անցնում են համայնքների օգտագործմանը՝ դրանք տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից կառավարվելու պայմանով»:

Դեկրետի ընդունմամբ երկրում հաստատվում են բոլորովին նոր հողային հարաբերություններ, տեղի է ունենում հողի, ընդերքի, անտառների և ջրերի ազգայնացում, դրանք հայտարարվում են խորհրդային պետության բացառիկ սեփականություն: Դա նշանակում էր, որ այդուհետ նշված օբյեկտների սեփականատեր այլ մարմին, ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ՝ բացի պետությունից, լինել չէր կարող: Քաղաքացիներին և կազմակերպություններին վերապահվում է դրանց նկատմամբ միայն օգտագործման իրավունք՝ հատկացման հիմքերով:

Հողի մասին դեկրետով ոչ միայն սահմանվեց պետական սեփականության իրավունքը հողի, ընդերքի, անտառների և ջրերի նկատմամբ, այլև սահմանվեց պետության սեփականության իրավունքը գյուղատնտեսական ձեռնարկությունների և գյուղատնտեսական գույքի նկատմամբ: Նշվածի մասին են վկայում գյուղացիական հրահանգի 3-րդ, 4-րդ և 5-րդ կետերը:

Դեկրետը պարունակում էր հողօգտագործման իրավունքի և դրա ձևերի մասին առանձին դրույթներ ևս: Մասնավորապես, գյուղացիական հրահանգի 6-րդ, 7-րդ և 8-րդ կետերի համաձայն՝ հողի օգտագործման իրավունք ստանում էին այն բոլոր քաղաքացիները, որոնք ցանկություն կհայտնեին իրենց ընտանիքի օգնությամբ կամ ընկերակցությունների կազմում սեփական ուժերով մշակել հողը: Վարձու աշխատանքի օգտագործումն արգելվում էր:

Ինչ վերաբերում է հողամասերի բաժանման

նր, ապա սահմանված էր, որ աշխատավորների միջև հողը պետք է բաժանվի հավասարության հիմունքներով, իսկ հողօգտագործման ձևը կարող էր ինքնուրույնաբար որոշվել գյուղացիների կողմից՝ ծխային, խուտորային, համայնքային կամ արտելային:

«Հողի մասին» դեկրետի 5-րդ հոդվածով սահմանվում էր, որ շարքային գյուղացիների և կազակների հողերը չեն բռնագրավվում: Այսինքն՝ Դեկրետը նպատակաուղղված չէր բոլոր օգտագործողներից անխտիր հողի բռնագրավմանը: Այն ուղղված էր հիմնականում խոշոր հողատերերի դեմ, և շարքային հողօգտագործողների շահերը չպետք է տուժեին հողի ազգայնացման գործընթացում:

Այսպիսով, Դեկրետի ընդունմամբ հիմք դրվեց նոր՝ սոցիալիստական հողային իրավահարաբերությունների ծավալմանը, և դրա հետ մեկտեղ՝ հողային իրավունքի՝ որպես իրավունքի ինքնուրույն ճյուղի առաջացմանը:

Դեկրետում ամրագրված դրույթները հետագայում իրենց արտացոլումը ստացան խորհրդային պետության մի շարք այլ իրավական ակտերում: Մասնավորապես, ՌՍՖՍՀ 1922թ. քաղաքացիական օրենսգրքի² 21-րդ հոդվածի համաձայն.

«Հողը հանդիսանում է պետության ունեցվածքը և չի կարող լինել մասնավոր շրջանառության օբյեկտ: Հողի տիրապետումը թույլատրվում է միայն օգտագործման իրավունքով»: Հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքի առանձնահատկությունները ընդհանուր գծերով արտացոլված էին նաև 1924 թվականի հունվարի 31-ին ընդունված ԽՍՀՄ Սահմանադրության³ մեջ: Ի տարբերություն ԽՍՀՄ 1924 թվականի Սահմանադրության, 1936 թվականի Սահմանադրության⁴ առաջին գլխում, որն անվանված էր «Հասարակական կառուցվածքը» արդեն իսկ հստակ ամրագրված էր, որ հողը, ընդերքը, ջրերը, անտառները հանդիսանում են պետական սեփականություն, համազգային ունեցվածք:

ՌՍՖՍՀ 1922թ. քաղաքացիական օրենսգրքի նշված դրույթից որոշակի առումով կարելի է եզրահանգումներ կատարել հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքի բովանդակությունը կազմող տարրերի վերաբերյալ, որոնց հարցը հողի ազգայնացման և Խորհրդային Միությունում հողի նկատմամբ պետության բացառիկ սեփականության իրավունքի սահմանման պայմաններում պետք է դրվեր այլ կերպ⁵:

Այս միտքն ավելի վաղ զարգացվել և վերլուծվել էր պրոֆեսոր Լ. Ի. Դեմբոյի կողմից «Խորհրդային ջրային օրենսդրության հիմնական խնդիրները» աշխատությունում: Մասնավորապես, Դեմբոն գտնում էր, որ Խորհրդային Միությունում հողի նկատմամբ պետության սեփականության իրավունքի շրջանակներում տիրապետման իրավունքը, որպես սեփականության իրավունքի ինքնուրույն տարր, չի դրսևորվում, քանի որ Խորհրդային իրավունքում այն չունի ինքնուրույն նշանակություն: Դեմբոյի կարծիքով, հողի ազգայնացման և դրա նկատմամբ պետության բացառիկ սեփականության իրավունքի հաստատման պայմաններում «հողի տիրապետում» տերմինն ընդհանուր առմամբ անընդունելի է Խորհրդային իրավունքի համար, և հողի տիրապետումը չի կարելի դիտարկել հողօգտագործման իրավունքից անջատ՝ որպես ինքնուրույն իրավունք: Նա նշում էր, որ պետություն-սեփականատերը առանձին ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց տրամադրում է միայն հողի օգտագործման, այլ ոչ թե տիրապետման իրավունքը, ուստի տիրապետման իրավագործությունը, որպես հողի և ջրերի նկատմամբ սեփականության իրավունքի ինքնուրույն տարր սահմանելը, գուրկ է իրավական նշանակությունից⁶:

Պրոֆեսոր Դեմբոյի կողմից առաջարկվում էր տիրապետման իրավունքի փոխարեն, որպես սեփականության իրավունքի ինքնուրույն տարր սահմանել պետական միասնական հողային ֆոնդի կառավարումը:

Գ.Ա. Ակսենենոկը, քննադատելով Դեմբոյի նշված մոտեցումը, գտնում էր, որ տիրապետման իրավագործությունը Խորհրդային Միությունում հանդիսանում է հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքի տարրերից մեկը և ունի կարևոր իրավական նշանակություն: Մասնավորապես, հենվելով ՌՍՖՍՀ 1922թ. քաղաքացիական օրենսգրքի 21-րդ հոդվածի վրա, հեղինակը նշում է, որ մասնավոր անձանց համար տիրապետման իրավունքը օգտագործման իրավունքից անջատ ինքնուրույն նշանակություն չունի, իսկ պետության համար հողի տիրապետումն ունի բոլորովին այլ նշանակություն և բովանդակություն: Այսինքն՝ այստեղ արդեն չենք կարող ասել, որ պետությունը՝ հողի սեփականատերը, տիրապետում է հողը միայն այն ժամանակ, երբ օգտագործում է: Հողի նկատմամբ տիրապետման իրավունքը պետությունն իրականացնում էր Խորհրդային Միության ողջ տարածքում՝ հողի բա-

ցառիկ սեփականատերը լինելու փաստի ուժով՝ անկախ այն հանգամանքից՝ ում է ամրացված այդ հողը: Եվ այս տեսանկյունից տիրապետման իրավունքը, որպես պետության՝ հողի սեփականատիրոջ, իրավագործություն, հանդես է գալիս որպես հողի նկատմամբ պետական սեփականության իրավունքի ինքնուրույն տարր:

Այս առումով, չի կարելի չհամաձայնել հեղինակի հետ, քանի որ, ՌՍՖՍՀ 1922թ. քաղաքացիական օրենսգրքի 21-րդ հոդվածից ելնելով, հնարավոր չէ այլ եզրահանգումներ կատարել: Նշված հոդվածն ինքնին տիրապետման իրավունքը պայմանավորում է օգտագործման իրավունքով՝ դիտելով դրանք որպես անբաժանելի տարրեր, ինչը նշանակում է, որ բոլոր սուբյեկտների համար, բացի պետությունից, տիրապետման իրավունքը կարող է դրսևորվել բացառապես օգտագործման իրավունքի հետ շաղկապված և դրանով պայմանավորված:

Գ.Ա. Ակսենենոկը նշում է, որ հողի ազգայնացման և հողի նկատմամբ պետության բացառիկ սեփականության իրավունքի սահմանման պայմաններում, ԽՍՀՄ-ում հողի նկատմամբ պետական սեփականության իրավունքի տարրերն են հանդիսանում տիրապետման, տնօրինման, կառավարման և օգտագործման իրավագործությունները⁷: Այսինքն՝ հեղինակը, չբացառելով սեփականատիրոջ երեք հիմնական իրավունքից և ոչ մեկը, առանձնացնում է կառավարումը որպես ինքնուրույն տարր և դիտարկում առանձին:

Սակայն անհրաժեշտ է նկատել, որ հեղինակը, անդրադարձ կատարելով հողի նկատմամբ պետության սեփականության իրավունքի տարրերին, մեկնաբանելով դրանցից յուրաքանչյուրի բովանդակությունը, տիրապետման իրավագործության առանձնահատկությունները ներկայացրել է բավականին ընդգրկուն և տարածական հասկացությունների շրջանակներում: Հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքի այս տարրը քննարկվում է միայն մեկ օրինակով՝ նշելով, որ հողի տիրապետման իրավունքի դրսևորում է հանդիսանում Խորհրդային պետության կողմից հողերի առանձին կատեգորիաների իրավական ռեժիմի սահմանումը, կամ էլ հողօգտագործողների իրավունքների և պարտականությունների սահմանումը⁸:

Նշված մոտեցումը, սակայն, վիճելի կարելի է համարել այն առումով, որ պետության կողմից հողերի առանձին կատեգորիաների իրավական ռեժիմի սահմանումը, կամ էլ հողօգտագործողների

իրավունքների և պարտականությունների սահմանումը կարող են դիտարկվել նաև որպես կառավարման իրավագործության դրսևորում:

Այնուամենայնիվ, հեղինակի մոտեցումները հողի տիրապետման իրավունքի վերաբերյալ պարզ են և մեծամասամբ համընկնում են ժամանակակից քաղաքացիական իրավունքում տիրապետման իրավունքին տրված բնորոշմանը, որի համաձայն՝ տիրապետումը գույքի գտնվելն է սեփականատիրոջ տնտեսությունում, նրա փաստացի տնտեսական իշխանության ներքո: Այսինքն՝ տիրապետման իրավագործությունը գույքն իր տնտեսական իշխանության ներքո, սեփական տնտեսությունում պահելու օրենքի վրա հիմնված հնարավորությունն է՝

Խորհրդային Միությունում հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքի բովանդակության հիմնահարցերին անդրադարձ է կատարել նաև Ա.Մ. Տուրուբիները, ով գտնում էր, որ այն հանգամանքը, որ հողի նկատմամբ պետությունը միաժամանակ իրականացնում է և՛ սեփականատիրոջ, և՛ քաղաքական սուվերենի իրավագործություններ, չի կարող հիմք հանդիսանալ այն պնդումների համար, որ հողի նկատմամբ պետության բացառիկ սեփականության պայմաններում սեփականության իրավունքի տարրերը դրսևորվում են ոչ լիարժեքորեն: Նրա պնդմամբ՝ պետություն-սեփականատիրոջ իրավագործությունների բնորոշումը պարտադիր չէ, որ համապատասխանի քաղաքացիական օրենսգրքի ձևակերպումներին¹⁰:

Ա. Մ. Տուրուբիները գտնում էր, որ քաղաքացիական օրենսգրքում առկա ձևակերպումները կարող են կիրառելի լինել պետության, որպես հողի սեփականատիրոջ, իրավասությունները բնորոշելու համար, սակայն դրանք չեն կարող սահմանափակել այդ իրավագործությունները¹¹: Հաշվի առնելով հողի՝ որպես սեփականության օբյեկտի, առանձնահատկությունները, հեղինակը գտնում էր, որ պետություն-սեփականատիրոջ իրավագործություններն են՝ տնօրինումը, հողերի կառավարումը, հողային հսկողությունը, օգտագործումը և տիրապետումը¹²:

Հատկանշական է, որ Ա. Մ. Տուրուբիները որպես հողի նկատմամբ պետության սեփականության իրավունքի տարր առանձնացնում է հողային հսկողությունը: Հեղինակի կարծիքով, հողի օգտագործման նկատմամբ հսկողությունը կրում է առանձնահատուկ բնույթ և տարբերվում է հսկողու-

թյան այլ տեսակներից: Մասնավորապես, այդ առանձնահատկությունները Ա. Մ. Տուրուբիները տեսնում էր նրանում, որ հողի օգտագործման նկատմամբ հսկողությունը կոչված է պարզելու.

1. օրինակա՞ն է արդյոք տվյալ հողամասի օգտագործումը,

2. արդյո՞ք հողն օգտագործվում է դրան պատկառելի նշանակությանը համապատասխան,

3. արդյո՞ք հողն ընդհանրապես օգտագործվում է, թե՛ ոչ¹³:

Հողօգտագործման նկատմամբ հսկողության առանձնահատկությունները հեղինակի կողմից բավականին մանրամասն և հիմնավորված են ներկայացվում մենագրության մեջ, սակայն, ըստ էության, դա չի կարող բավարար լինել «հողային հսկողությունը» հողի նկատմամբ պետական սեփականության իրավունքի առանձին տարր համարելու համար:

Հատկանշական են Ա. Մ. Տուրուբիների մտորումները հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքի սուբյեկտի վերաբերյալ: Քննարկելով Խորհրդային Միությունում հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքի սուբյեկտի հարցը՝ հեղինակը կատարում է եզրահանգումներ, որոնց արձագանքներն իրավաբանական գրականության մեջ եղել են ոչ միանշանակ: Մասնավորապես, Ա. Մ. Տուրուբիները գտնում էր, որ հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքի սուբյեկտը մեկն է՝ Խորհրդային պետությունը, իսկ միութենական հանրապետություններն իրենց հողերի նկատմամբ ունեն տարածքային գերակայություն: Միաժամանակ, Ա. Մ. Տուրուբիները գտնում էր, որ տարածքային գերակայությունը հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքի հետ կապելը չի կարող ընդունելի համարվել, քանի որ միութենական հանրապետություններն իրենց տարածքային գերակայությունն իրականացնում են ոչ թե հողի նկատմամբ սեփականության իրավունք ունենալու ուժով, այլ ԽՍՀՄ Սահմանադրության համապատասխան դրույթների հիման վրա:

Ելնելով հեղինակի նշված մոտեցումներից՝ կարելի է հանգել այն եզրակացությանը, որ Խորհրդային Միությունում միութենական հանրապետություններն իրականացնում էին տարածքային գերակայություն ուրիշի հողի վրա: Լավ գիտակցելով նման մոտեցման անթույլատրելիությունը, Ա. Մ. Տուրուբիները առաջ է քաշում ֆեդերատիվ սեփա-

կանության կոնցեպցիան: Նա գրում է. «...Խորհրդային պետությանը պատկանող սեփականության իրավունքի օբյեկտները պատկանում են ինչպես ԽՍՀՄ-ին, այնպես էլ այդ միությունը կազմող միութենական հանրապետություններին: Ասվածը տարածվում է նաև հողի վրա: Հողի նկատմամբ պետության սեփականության իրավունքի սուբյեկտն է Խորհրդային պետությունը՝ ԽՍՀՄ-ը և դրա անդամները՝ միութենական հանրապետությունները: Միևնույն ժամանակ, միութենական հանրապետությունները ոչ թե հանդիսանում են հենց իրենց սահմանների ներսում գտնվող հողի սեփականատերը, այլ հանդիսանում են ԽՍՀՄ սահմաններում գտնվող ողջ հողի՝ միասնական պետական հողային ֆոնդի նկատմամբ պետական սեփականության իրավունքի մասնակից»¹⁴:

Խորհրդային պետության քաղաքացիական օրենսդրության հետագա զարգացումներում ևս պահպանվել են ներկայացված մոտեցումները: 1961 թվականի դեկտեմբերի 8-ին ընդունված ԽՍՀՄ և միութենական հանրապետությունների քաղաքացիական օրենսդրության հիմունքներով¹⁵, 1964 թվականին ընդունված ՌՍՖՍՀ քաղաքացիական օրենսգրքով¹⁶, ինչպես նաև Հայկական ՍՍՀ քաղաքացիական օրենսգրքով¹⁷ ամրագրված էին սեփականատիրոջ երեք իրավագործությունները, սակայն արդեն որևէ դրույթով չէր նախատեսվում տիրապետման և օգտագործման իրավունքների փոխկապվածությունը: Այդ հանգամանքը, սակայն, չէր կարող նշանակել, որ հողի տիրապետման իրավունքն արդեն ձեռք էր բերել ինքնուրույն իրավական նշանակություն և կարող էր հանդես գալ օգտագործման իրավունքից անջատ:

Ճիշտ է, քաղաքացիական օրենսդրությամբ նմանատիպ փոխկապակցվածություն արդեն չէր նախատեսվում, և կարծես կարելի էր պնդել, որ հողի սեփականատերը՝ պետությունը, կարող է տիրապետման իրավագործությունը տրամադրել այլ սուբյեկտների՝ կազմակերպությունների կամ քաղաքացիների: Սակայն 1968 թվականի դեկտեմբերի 13-ին ընդունված ԽՍՀՄ և միութենական հանրապետությունների հողային օրենսդրության հիմունքներով¹⁸ և դրա հիման վրա ընդունված միութենական հանրապետությունների հողային օրենսգրքերով հստակ ամրագրվում էր, որ ԽՍՀՄ-ում հողը գտնվում է պետության բացառիկ սեփականության ներքո և տրամադրվում է միայն օգտագործման:

Այսինքն, հողօգտագործողները չէին կարող

միայն տիրապետել հողը և չօգտագործել այն, և այդ իմաստով խորհրդային հողային իրավունքին հայտնի չէր «հողի տիրապետում» արտահայտությունը՝ որպես ինքնուրույն տարր: Սակայն, հողօգտագործողներն իրականացնում էին տիրապետման իրավագործությունը հենց հողի օգտագործման փաստի ուժով: Նրանք չէին կարող իրականացնել հողի օգտագործումը՝ չպահելով հողը իրենց տնտեսական իշխանության ներքո, չունենալով այն սեփական տնտեսությունում պահելու հնարավորություն¹⁹:

ԽՍՀՄ 1977 թվականի Սահմանադրության մեջ ևս առանձին հոդվածով անդրադարձ էր կատարվում պետության բացառիկ սեփականությունը հանդիսացող օբյեկտներին՝ հատուկ առանձնացնելով հողը, ընդերքը, ջրերը և անտառները²⁰:

1990 թվականի օգոստոսի 23-ին ընդունված «Հայաստանի անկախության մասին» հռչակագրով²¹ երկրում դրվեցին նոր հողային հարաբերությունների հիմքերը: Հռչակագրի 7-րդ կետի համաձայն. «Հայաստանի Հանրապետության ազգային հարստությունը՝ հողը, ընդերքը, օդային տարածությունը, ջրային և այլ բնական պաշարները, տնտեսական, մտավոր, մշակութային կարողությունները, նրա ժողովրդի սեփականությունն է: Դրանց տիրապետման, օգտագործման և տնօրինման կարգը որոշվում է Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով»: Այսինքն՝ արդեն իսկ հանվեցին երկրի հիմնական օրենքի մակարդակով դրված սահմանափակումները, որոնք վերաբերվում էին հողը տնտեսական շրջանառության մեջ մտցնելուն:

Ստեղծված հողային հարաբերություններում բեկում մտցրեց 1990 թվականի հոկտեմբերի 31-ին ընդունված և նույն թվականի դեկտեմբերի 1-ից ուժի մեջ մտած «Հայաստանի Հանրապետությունում սեփականության մասին» ՀՀ օրենքը²², որով սեփականության իրավունքի օբյեկտներ ճանաչվեցին հողը, ընդերքը, ջրերը և այլն, իսկ որպես սեփականության իրավունքի սուբյեկտներ՝ Հայաստանի Հանրապետությունը, իրավաբանական անձինք և քաղաքացիները, այլ պետությունները, միջազգային կազմակերպությունները, օտարերկրյա իրավաբանական անձինք ու քաղաքացիները:

Միևնույն ժամանակ նշված օրենքով, առանց վերապահումների սահմանվեց, որ սեփականատերը իր հայեցողությամբ տիրապետում, օգտագործում և տնօրինում է իրեն պատկանող գույքը:

Այսինքն՝ հողը կրկին մտավ քաղաքացիա-

կան շրջանառության մեջ՝ որպես սեփականության իրավունքի օբյեկտ, և կարող էր պատկանել այդ հարաբերությունների մասնակիցներին սեփականության իրավունքով, ինչը խորհրդային ժամանակաշրջանում հանդիսանում էր պետության բացառիկ իրավագործությունը: Նույնաբովանդակ դրույթներ ամրագրվեցին 1991 թվականի հունվարի 22-ին ընդունված «Գյուղացիական և գյուղացիական կուլեկտիվ տնտեսությունների մասին» ՀՀ օրենքում²³, 1991 թվականի հունվարի 29-ին ընդունված ՀՀ հողային օրենսգրքում²⁴:

Օրենսդրության հետագա զարգացումներն ընթացան այն ուղղությամբ, որը նախանշվեց Հայաստանի Հանրապետության անկախացումից հետո ընդունված իրավական ակտերով և 1995 թվականին ՀՀ Սահմանադրության 28-րդ հոդվածով ամրագրվեց. «Յուրաքանչյուր ոք ունի սեփականության և ժառանգման իրավունք: Հողի սեփականության իրավունքից չեն օգտվում օտարերկրյա քաղաքացիները և քաղաքացիություն չունեցող անձինք՝ բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի»: Հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքի սահմանափակումը նախատեսվեց միայն օտարերկրյա քաղաքացիների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց համար:

2005 թվականի սահմանադրական բարեփոխումներից հետո ՀՀ Սահմանադրության²⁵ 31-րդ հոդվածում ամրագրվեց, որ յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի իր հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու, տնօրինելու և կտակելու իր սեփականությունը. միաժամանակ պահպանվեց նաև օտարերկրյա քաղաքացիների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց համար նախատեսված արգելքները՝ հողի սեփականության իրավունքից օգտվելու վերաբերյալ:

Նշված իրավական նորմերի վերլուծություններից պարզ է դառնում, որ Հայաստանի Հանրապետությունում հողի նկատմամբ կիրառվում է սեփականության իրավունքի ավանդական մոտեցումը, որի համաձայն՝ սուբյեկտիվ առումով սեփականության իրավունք նշանակում է՝ անհատի կամ կոլեկտիվի հնարավորությունը իր հայեցողությամբ և անկախ որևէ մեկից տիրապետել, օգտագործել և տնօրինել իր ունեցվածքը օրենքով սահմանված շրջանակներում և հասարակության տնտեսական կառուցվածքին համապատասխան²⁶:

Նշված մոտեցումը ժամանակակից իրավագիտության մեջ սպառիչ է համարվում և բխում է

ՄԱԿ-ի և Եվրախորհրդի շրջանակներում ընդունված մի շարք միջազգային իրավական ակտերի՝ սեփականության պաշտպանությանը նվիրված դրույթներից:

ՀՀ գործող հողային օրենսգրքի²⁷ 44-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն. «Քաղաքացիների ու իրավաբանական անձանց հողամասերի նկատմամբ սեփականության իրավունքը հողամասերն իրենց հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու և տնօրինելու իրավունքն է՝ օրենքով նախատեսված սահմանափակումների ու այլ պայմանների պահպանմամբ»: ՀՀ Հողային օրենսգրքում, սակայն, սահմանված չէ, թե ինչ են իրենցից ներկայացնում հողամասը տիրապետելու, օգտագործելու և տնօրինելու իրավագործությունները:

1998 թվականի ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի²⁸ 163-րդ հոդվածի համաձայն. «Սեփականության իրավունքը սուբյեկտի՝ օրենքով և այլ իրավական ակտերով ճանաչված ու պահպանվող իրավունքն է՝ իր հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու և տնօրինելու իրեն պատկանող գույքը:

Տիրապետման իրավունքը գույքը փաստացի տիրապետելու իրավաբանորեն ապահովված հնարավորություն է:

Օգտագործման իրավունքը գույքից դրա օգտակար բնական հատկությունները քաղելու, ինչպես նաև դրանից օգուտ ստանալու իրավաբանորեն ապահովված հնարավորությունն է: Օգուտը կարող է լինել եկամտի, պտուղների, աճի, ծնաճի և այլ ձևերով:

Տնօրինման իրավունքը գույքի ճակատագիրը որոշելու իրավաբանորեն ապահովված հնարավորությունն է»:

Հաշվի առնելով, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1-ին հոդվածի 4-րդ կետի համաձայն. «Ընտանեկան, աշխատանքային, բնական պաշարների օգտագործման ու շրջակա միջավայրի պահպանության հարաբերությունները կարգավորվում են քաղաքացիական օրենսդրությամբ և այլ իրավական ակտերով, եթե այլ բան նախատեսված չէ ընտանեկան, աշխատանքային, հողային, բնապահպան և այլ հատուկ օրենսդրությամբ», ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 163 հոդվածը հավասարապես կիրառելի է նաև հողային հարաբերություններում տիրապետման, օգտագործման և տնօրինման իրավագործությունների բովանդակության պարզման համար:

ՀՀ գործող հողային օրենսգրքի 55-րդ հոդվածի համաձայն՝ քաղաքացիներին, իրավաբանական անձանց կամ համայնքներին չպատկանող հողերը պետության սեփականությունն են: Միաժամանակ սահմանված է, որ պետությունը կարող է սեփականության իրավունքով հողամասեր գնել համայնքներից, քաղաքացիներից և իրավաբանական անձանցից:

Փաստորեն հողի նկատմամբ պետության սեփականության իրավունքը ճանաչված է օրենքի ուժով՝ այն բոլոր հողամասերի նկատմամբ, որոնք սեփականության իրավունքով չեն պատկանում այլ անձանց, և կարող է ծագել գործարքների հիման վրա: Այսինքն՝ հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքի ձեռքբերման հետ կապված հարաբերություններում պետությունը մի դեպքում հանդես է գալիս քաղաքացիների, իրավաբանական անձանց և համայնքների հետ հավասար հիմունքներով, իսկ մյուս դեպքում արդեն դրսևորվում են պետության լիազորությունները՝ որպես պետական իշխանության սուբյեկտի: Սակայն այս երկակիությունը որևէ կերպ չի անդրադառնում սեփականության իրավունքի ծագումից հետո պետության լիազորությունների վրա:

Անկախ այն հանգամանքից, թե հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքը պետության համար ծագել է գործարքի հիման վրա, թե ճանաչ-

վել է օրենքի ուժով, Հայաստանի Հանրապետությունը՝ որպես հողի սեփականատեր, օգտվում է իրավազորությունների այն ծավալից, որոնք նախատեսված են հողի սեփականատիրոջ համար: Այսինքն՝ հողի տիրապետման, տնօրինման և օգտագործման հետ կապված հարաբերություններին Հայաստանի Հանրապետությունը մասնակցում է ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց ու համայնքների հետ հավասար իրավունքներով՝ իր իսկ կողմից սահմանված կարգով և պայմաններում:

Այսպիսով, ակնհայտ է, որ Խորհրդային Միությունում հողի ազգայնացման և դրա նկատմամբ պետության բացառիկ սեփականության իրավունքի սահմանման պայմաններում, սեփականության իրավունքի տարրերը՝ տիրապետման, օգտագործման և տնօրինման իրավազորությունները, չէին կարող լիարժեքորեն դրսևորվել: Պետության՝ որպես հողի սեփականատիրոջ՝ հողը տնօրինելու իրավասությունը դրսևորվում էր խիստ սահմանափակ այն առումով, որ հողը չէր կարող սեփականության իրավունքով պատկանել ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց: Ուստի իր սեփականությանը պատկանող հողի ճակատագիրը որոշելու իրավաբանորեն ապահովված հնարավորությունը կարող էր իրականացվել շատ սահմանափակ շրջանակներում:

Օգտագործված գրականություն

Իրավական ակտեր

1. Հռչակագիր «Հայաստանի անկախության մասին» /ընդունված 23.08.1990թ./, ՀՀԳ. S 1990/16:
2. ՀՀ Սահմանադրություն, ՀՀ ՊՏ 2005 (հատուկ թողարկ.), 05.12.2005:
3. «Հայաստանի Հանրապետությունում սեփականության մասին» ՀՀ օրենք /ընդունված 31.10.1990թ./, ՀՀԳ. S 1990/20, N Ն-0178-I:
4. «Գյուղացիական և գյուղացիական կոլեկտիվ տնտեսությունների մասին» ՀՀ օրենք /ընդունված 22.01.1991թ./, ՀՀԳ. S 1991/2, N Ն-0242-I:
5. ՀՀ հողային օրենսգիրք /ընդունված 29.01.1991թ./, ՀՀԳ. S 1991/2, N Ն-0248-I:
6. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք /ընդունված 05.05.1998թ./, ՀՀ ՊՏ 1998/17 (50), 10.08.98, N ՀՕ-239:
7. ՀՀ Հողային օրենսգիրք /ընդունված 02.05.2001թ./, ՀՀ ՊՏ 2001/17 (149), 15.06.01, N ՀՕ-185:
8. „Декрет о земле” Принят II Всероссийским Съездом Советов Рабочих, Солдатских и Крестьянских Депутатов 27 октября 1917 года: http://www.hist.msu.ru/ER/Text/DEKRET/o_zemle.htm:
9. Гражданский кодекс РСФСР 1922 г.: <http://civil-law.narod.ru/wist/gk22/vved.html>.
10. Основной закон (Конституция) Союза Советских Социалистических Республик, Принят второй сессией ЦИ СССР первого созыва 6 июля 1923 года и в окончательной редакции II съездом Советов СССР 31 января 1924 года: <http://ru.wikisource.org/wiki/>.
11. Конституция СССР (1936) редакция 5.12.1936г.: <http://ru.wikisource.org/wiki/>.
12. Закон СССР от 8 декабря 1961 г. „Об утверждении основ гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик”, Свод законов СССР, Том 2, М., изд-во „Известия”, 1984. С. 6-42.
13. Гражданский кодекс РСФСР (утв. ВЦ РСФСР 11.06.1964). <http://www.consultant.ru/online/base/?req=doc;base=LAW;n=1838;p=3>.

14. Закон СССР от 13 декабря 1968 г. „Об утверждении основ земельного законодательства Союза ССР и союзных республик”, Свод законов СССР, Том 4. М., изд-во „Известия”, 1984. С. 45-66.

15. Հայկական ՍՍՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, առ 1-ը հունիսի 1977 թվականի փոփոխություններով ու լրացումներով, «Հայաստան» Հրատարակչություն, Եր., 1977:

Տեսական աղբյուրներ

1. Բարսեղյան Ս. Կ. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք: Առաջին մաս. - Երևանի պետ. համալս. - Եր.: Երևանի համալս. հրատ., 2000, 285 էջ:

2. Аксенонок Г.А. „Право государственной собственности на землю в СССР”. Под редакцией проф. Казанцева Н.Д. Государственное издательство Юридической Литературы. М., 1950. С.307.

3. Турубинер А. М. Право государственной собственности на землю в советском союзе. Изд-во Московского университета, 1958. С.330.

4. Дембо Л.И. „Основные проблемы советского водного законодательства”. Изд-во Ленинградского государственного университета, 1948.

¹ Տե՛ս „Декрет о земле” Принят II Всероссийским Съездом Советов Рабочих, Солдатских и Крестьянских Депутатов 27 октября 1917 года: http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/o_zemle.htm.

² Տե՛ս Гражданский кодекс РСФСР 1922 г.: <http://civil-law.narod.ru/wist/gk22/vved.html>.

³ Տե՛ս Основной закон (Конституция) Союза Советских Социалистических республик. Принят второй сессией ЦИ СССР первого созыва 6 июля 1923 года и в окончательной редакции II съездом Советов СССР 31 января 1924 года: <http://ru.wikisource.org/wiki/>.

⁴ Տե՛ս Конституция СССР (1936), редакция 5.12.1936г.:<http://ru.wikisource.org/wiki/>.

⁵ Տե՛ս Аксенонок Г.А. „Право государственной собственности на землю в СССР”, Под редакцией проф. Казанцева Н.Д. Государственное издательство Юридической Литературы. М.,1950. С. 192.

⁶ Տե՛ս Дембо Л.И. „Основные проблемы советского водного законодательства”. Изд-во Ленинградского государственного университета. 1948. С. 67.

⁷ Տե՛ս Аксенонок Г.А. „Право государственной собственности на землю в СССР”. Под редакцией проф. Казанцева Н.Д. Государственное издательство Юридической Литературы. М., 1950. С. 196.

⁸ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 195:

⁹ Տե՛ս Բարսեղյան Ս. Կ., Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք: Առաջին մաս. - Երևանի պետ. համալս. - Եր.: Երևանի համալս. հրատ., 2000, էջ 171:

¹⁰ Տե՛ս Турубинер А. М. Право государственной собственности на землю в советском союзе. Изд-во Московского университета, 1958. С. 137.

¹¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 138:

¹² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 140:

¹³ Տե՛ս Турубинер А. М. Право государственной собственности на землю в советском союзе. Изд-во Московского университета, 1958. С. 197-198.

¹⁴ Տե՛ս Турубинер А. М. Право государственной собственности на землю в советском союзе. Изд-во Московского университета, 1958. С. 57.

¹⁵ Տե՛ս Свод законов СССР, Том 2. М. Изд-во „Известия”, 1984. С. 6-42.

¹⁶ Տե՛ս Гражданский кодекс РСФСР (утв. ВЦ РСФСР 11.06.1964):

<http://www.consultant.ru/online/base/?req=doc;base=LAW;n=1838;p=3>.

¹⁷ Տե՛ս Հայկական ՍՍՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, առ 1-ը հունիսի 1977 թվականի փոփոխություններով ու լրացումներով, «Հայաստան» Հրատարակչություն, Երևան, 1977:

¹⁸ Տե՛ս Свод законов СССР, Том 4. М. Изд-во „Известия”, 1984. С. 45-66.

¹⁹ Տե՛ս Гражданский кодекс РСФСР (утв. ВС РСФСР 11.06.1964):

²⁰ Տե՛ս ԽՍՀՄ Սահմանադրություն, 1977(գլուխ 2. «Տնտեսական համակարգը», հոդված 11)

²¹ Տե՛ս ՀՀԳ Տ 1990/16:

²² Տե՛ս ՀՀԳ Տ 1990/20:

²³ Տե՛ս ՀՀԳ Տ 1991/2:

²⁴ Տե՛ս ՀՀԳ Տ 1991/2:

²⁵ Տե՛ս ՀՀՊՏ 2005 (հատուկ թողարկ.) 05.12.2005:

²⁶ Տե՛ս Բարսեղյան Ս. Կ. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք: Առաջին մաս. - Երևանի պետ. համալս. - Եր.: Երևանի համալս. հրատ., 2000, էջ 269:

²⁷ Տե՛ս ՀՀՊՏ 2001/17 (149), 15.06.01:

²⁸ Տե՛ս ՀՀՊՏ 1998/17 (50), 10.08.98: